

Tordai Zádor

Az előítéletek logikája

Különös képződmények az előítéletek.

Vélemények ezek, amelyekről nem tudni, honnét jöttek, de léteznek és változatlanok, mintha az elme zárványai lennének. És azt sem lehet érteni, miért nevezik őket *elő*-ítéleteknek.

Ez a szó csak olyan véleményt vagy értékelést jelölhetne, amely megelőzi azt, aminek következménye kellett volna hogy legyen. Olyasmit tehát, ami elébe vág minden tapasztalatnak. Előítélet tehát az lenne, ha valaki nem akar valamit enni, mondjuk kagylót, amit meg se kóstolt soha. A közhasználat mégsem ilyen – egyéni döntésekben kialakult és csak egyénekre érvényes – szabályra alkalmazza a fogalmat, hanem inkább olyan közös véleményekre, amelyek szemmel láthatóan eleve megalapozatlanok. Azok a vélemények számítanak előítéleteknek, amelyek nem megelőzik a tapasztalatot, hanem minden lehetséges vonatkozásban függetlenítik magukat tőle. Állítások tehát, amelyeket utólag sem lehet semmilyen tapasztalattal alátámasztani.

Tény, hogy a köztudat nem követi a szavak értelmét. Az előítélet fogalmát mindenestre indokolatlan átvitel és általánosítás szerint használjuk. Akárhogy lenne is, semmiképpen se jó egy kalap alá venni az egyéni és a közös ítéleteket. Akkor sem, ha az előítéleteket nem közös létük különbözteti meg a jogos véleményektől. Mert a közös jelleg legfeljebb azt a módot jelölheti, amely szerint a vélemények előítéletté válhatnak. Akár úgy is, hogy az emberek egy csoportja egy másik csoporttal szembeni ellenségességben ismer magára.

Mínthogy a fogalom lehetséges meghatározása negatív, tartalma mindenképpen sokféle, egymással rokon, mégis különböző jellegű közös magatartást fog egybe. Ezek nemcsak különböző kultúrákban és társadalmakban, hanem ugyanazokon belül is eltérhetnek egymástól. Formájuk, alapjaik és mozgatórugóik különbségei olyanok lehetnek, hogy nem is lehet őket egyetlen elméleti értelmezésbe fogni. Más összefüggések szerint működnek az előítéletek Európában, mint például Amerikában, így aztán az, amit egy csoportjukról el lehet mon-

dani, nem kell hogy érvényes legyen egy másikra is. Mínthogy mindenki a maga világában él, mi sem természetesebb, hogy Közép-Európában az előítéletek itteni módjai felett gondolkodunk el, és ezeknek a formáknak a működését próbáljuk (annyira, amennyire) megérteni.

A legfurcsább talán az, hogy bár nincs olyan megtapasztalt igazság, amelyben annyira biztosak lennének az emberek, mint amilyen szilárdan hisznek az előítéletekben, mégis szinte szomjaznak ezek újabb és újabb megerősítését. Igaz, nem azért, mert bármit hajlandók lennének újragondolni. Hiszen csak azokat az érveket szeretnék másoktól hallani, amelyekre ők szoktak hivatkozni. Úgy kell sorolni és ismételni a jól ismertet, mintha semmilyen érvelés sem lehetne elég. Nem is lehet elég, hiszen egyik érv sem meggyőző, és mindenik üresen puffan szét. Együttvéve viszont megnyugtatják a lelket.

Az érveknek ismétlődő sorjázása azonban csak a racionális gondolkodás logikája szerint értelmetlen. Egyáltalán nem az a hitek logikája szerint. Mert minden hitet, még a tapasztalatok által megerősített igazságokba vetettekét is, kölcsönösség tart fenn. Minden meggyőződést mindig a többiek (azonos vagy hasonló) meggyőződése igazol. Mint a hitekben, úgy az előítéletekben is egymást igazolják az emberek. Minden előítéletet az hitelesít, hogy mások is vallják. Elég, ha valaki saját véleményét visszahallja másoktól, hogy azt igazoltnak lássa: így kapja előítéletét minden lehetséges kételytől megszabadítva vissza.

Az előítéleteket alátámasztó érvek nem is akarnak meggyőzni: az érvek ismételtetésében nem értelem szól egy másik értelemhez. Aki elmondja őket, nem józan eszének értelmi munkájával megfogalmazott gondolatokat közöl. Aki pedig elfogadja őket, az sem értelmes gondolkodással teszi.

Ugyanis az előítéletek életerejét az őket átjáró érzelmek, többnyire a szelídebb formában kibuggyanó ellenségesség vagy a durván áradó gyűlölet adják. Könnyű is meggyőződni arról, hogy a felsorakoztatott érveket és érveléseket ilyen érzé-

sek rendezik, és ugyanilyenek határozzák meg befogadásuk módját is. Ugyanezek utalnak minden érvelésben önmagukra vissza azáltal, hogy rokon formáik összehangolódása teremti meg az előítéletben hívők kölcsönös igazolását. Az így összehangolódozó érzések alapozzák meg végül az előítélet gondolatvilágának közös jellegét.

Teljesen mindegy, van-e az érveknek valóságos alapjuk, és ha volna, miféle lenne. Az viszont egyáltalán nem mindegy, milyen érzések mozgatják az érveléseket. Még kevésbé mindegy, kinek milyen érzésére adhatnak választ. Minthogy az előítéletével mindenki saját magát értékeli, minden attól függ, hogy mások csoportjaira, a mások által alkotott (vélt, elképzelt vagy valóságos) közösségre vonatkozó értékelésnek milyen hatása van azokra, akik ebben a véleményükben akarják magukat meghatározni. Mindenki azért néz le másokat, hogy büszke lehessen önmagára. A közös, amire az előítélet hivatkozik (azoké is, akiket megítél és azoké is, akikkel azonosulva önmagát felülértékeli) csak közvetítő forma. Így mások megítélésében az ellenségességnél is fontosabbak azok a rejtett érzések, amelyeket mások lebecsülése kompenzál.

Felsőbbséget mindig az kell hogy bizonygasson, higgyen és elhitesse, akit kisebbségérzés hajt, és minél erősebben kínozza ez az érzés, annál erősebben fogja felsőbbbségét hirdetni. Igaz, nem annyira a személyes kudarcok készítetik (vagy kényszerítik) erre, hanem a sikertelenségekből összeálló általános tehetetlenség és kiszolgáltatottság érzése. Csak ez elég általános ahhoz, hogy mások hasonló érzéseire rímelhessen, és ahhoz is, hogy átfogó elképzeléseket tudjon alátámasztani. Az előítéleteket a hiányzó erő utáni vágy élteti, és ez ad szárnyat a képzeteknek is. Az előítéleteknek ezért csak annyi erejük lehet (és csak annyira lehetnek általánosak vagy átfogók), amennyire ez a vágy erős és általános. Az előítéletet tehát a mélyen megtapasztalt kiszolgáltatottságból született reménytelenség fogja össze.

Aki nem tudja saját magát megbecsülni, aki mások lebecsülésében keres vigaszt, az úgy fogalmazza meg a másokra vonatkozó nyílt tagadást, hogy a mögötte rejtve maradó öndicséretből, a vigasztaló és megnyugtató önsajnálatból kibontakozó közös apológia mégis magától értetődő módon következék. Különböző emberek ugyanazoknak az embereknek a (valóságos vagy képzelt) csoportjára vonatkozó, ócsárló véleményükkel éppen azért tud-

ják egymást kölcsönösen alátámasztani, mert nem a tagadott közös célpont, hanem a rejtve maradó öngazolás a fontos. Az előítéletek agresszivitása sem az ócsároltakkal szemben válik közvetlenül hatékonnyá, hanem az előítélet megfogalmazódásában magában alakul és teljeseedik ki. Így aztán nem is teremt közvetlen érzelmi viszonyt az emberek között, hanem megmarad a gondolatok világában, sőt elsősorban magára a gondolatrendszerre irányul. Ezáltal védekezik az előítéletben hívő mind-az ellen, ami kételyt ébreszthetne, ezáltal zárkózik el minden érvelés, valamint a valóságra figyelő értékelés elől. Ez az agresszivitás hitelesíti továbbá az előítéletet mások számára is, lévén, hogy az előítélet hívei nem tudják (és nem is akarják) véleményüket átgondolt érvekkel alátámasztani. Az agresszivitás végül az érvek tartalmatlanságát kiegyenlítő ismétlések gyakoriságában és hangosságában ölt testet. Az ismétlések a gondolati agresszivitás olyan formái, amelyek végül is rituális beszéddé (azaz rituális cselekvéssé) alakítják át a hivatkozásokat. Ceremónia alakul ki, aki pedig részt vesz benne (aktívan: mondva, vagy passzívan: hallgatva), csak önmagát igazolja. Ami különben azért lehetséges, mert a ceremónia ritualitása minden benne részt vevő monológot az előítélet közös gondolati valóságának megnyilvánulásává alakítja.

Az előítéletek jellegét, működési módját, ennek megfelelően két különböző irányú folyamat határozza meg. Az egyik elzárkózást, a másik közös kapcsolódást hoz létre. Ez a kettősség teszi ugyanis lehetővé, hogy egyéni érzéseket közös gondolati magatartások fogjanak össze, mégpedig úgy, hogy az érzések (az őket átfogó formák ellenére) egyéni maradjanak, a közös gondolati formák viszont (és a közöshöz való tartozás megfelelő tudata) az egyéni részvétel szerint alakulhassanak ki. Az előítéletek közös gondolati tartalmának így nincs annyi ereje, hogy közös valóságot is tudjon teremteni. Az előítéletet vallók nem is érzik, hogy közösséget alkotnak. Szinte kényszerülnek arra, hogy hitük kereteit kiszélesítsék, hogy saját gondolatviláguk érvényét valamilyen létező, tágabb képzetbeli közösségre vetítsék ki. Ezért azonosítják magukat az előítéletben hívők a nemzettel. Az általuk lenézettek is csak a nemzettel szembehelyezve tudják ellenséges csoportnak vagy feltételezett közösségnek beállítani. Minthogy azonban nem mindenki, aki a nemzethez tartozik, vallja előítéleteit, a hívőknek saját elképzeléseiket a nemzeten belüli meg-

különböztetés ismérvének is kell tekinteniük. Amit azért is megtesznek, hogy önmagukat a nemzet megtestesülésévé magasztosíthassák fel. Meg is teremtik az igaz hazafi fogalmát, és meghatározzák azt is, ki felelhet meg ennek. Vagyis saját előítéletbeli tudatukat nevezik ki a nemzet (képzületbeli) közösségéhez tartozás nemességének igazolásává.

A képzelet játékaiknak köre ezzel zárul be, ugyanis így lehet az előítéletbeli önnapoteózis hatékony válasz. Mert azokra a frusztrációkra és gyengeségekre, amelyek személyes érzések, nem összegeződhetnek közvetlenül olyan felsőbbbségérzést adó válaszok, amelyek csak közös mivoltukban lehetnek meggyőzőek. Igaz ugyan, hogy ebben ellentét húzódik meg, de ezt feloldják az egyéni érzések és a közös gondolatvilág között kapcsolatot teremtő általános kiszolgáltatottság érzései. Mert ezekre olyan elképzelések épülhetnek rá, amelyek a kiszolgáltatottságért bizonyos, ugyancsak képzeletben konstruált embercsoportokat tesznek „felelőssé”. A „felelősöket” pedig nemcsak gyűlölni, hanem utálni, megvetni és lenézni is lehet. Mégpedig úgy, hogy ezek az érzések egyéni maradványok, hiszen a gondolati rendszer anélkül válik közössé, hogy az érzések között közvetlen kapcsolódás jönne létre, vagy azokból bármiféle cselekvés bontakozna ki. Tehát nem történik semmi ahhoz hasonló, ami az egyéneket tömeggé válásuk során fogja össze. Az előítéletek saját erejükből ezért nem is szabadítanak fel lappangó vagy elfojtott agresszivitásokat sem.

Bármennyire tény is, hogy lelki folyamatok határozzák meg az előítéletek alakulását, a tudatiaknak is döntő szerepük van. Mert igaz, hogy az előítéletekben a legigazabb elképzelések is azért válnak hamissá, mert az összerendező, általános (egyszerre állító és tagadó) magatartásokat érzelmek határozzák meg, de igaz az is, hogy ezek torzító hatása akkor a legerősebb, amikor az emberek nem értik gyengeségeik és frusztrációik okait. Előítéletekben ugyanis legkönnyebben azok hisznek, akik felfogni sem tudják, miért és hogyan kerültek elfogadhatatlannak érzett helyzetbe. Egy-egy elképzeléseit is hasonló helyzetben hasonló módon gondolkodó – vagy inkább nem gondolkodó – emberek igazolják a legkönnyebben. Mert éppen a nem gondolkodás rokonsága szélesíti annyira ki az átvételeket, erősíti annyira meg az előítéletben hívók kölcsönös szellemi alkalmazkodását, hogy az előítélet a szétáradó tudatlanság természetes közös formája lehet.

Igaza volt Bebelnek, amikor az antiszemizmust az ostobák internacionáléjának nevezte, és még inkább igaza volt Hannah Arendtnek, amikor ki mondta, hogy a nem gondolkodás a rosszindulat banalitásának melegágya.

Bebel igaza persze nem abból jön, hogy az előítéletek valamilyen velünk született, alkati ostobaság termékei lennének, hanem abból, hogy (érvényességük és hatékonyságuk körében) megkötik a racionalitást, felfüggesztik a józan eszt, és korlátozzák a gondolkodás képességét. Így válhatnak előítéletek rabjaivá a legokosabb és legáthatóbb gondolkodásra képes emberek is. Elég, ha bármilyen okból, akárcsak részlegesen is, de lemondanak gondolkodási képességeik használatáról. Ami egyáltalán nem zárja ki – sőt megerősíti –, hogy emberek általános korlátoltságból, egyszerű ostobaságuk miatt válhassanak előítéletek híveivé. Általában mégis jól körülírható képtelenség, korlátozottság vagy éppen önkorlátozás teszi lehetővé és alapozza meg az előítéletet. Önként is le lehet mondani a gondolkodásról: akár kényelemből, akár az előítélet közös szellemének hatására. Van olyan is, aki azért teszi, mert nehezebbre esik belátni, hogy sorsáért ő maga is felelős.

Bármilyen lenne is az ok, az eredmény mindig ugyanaz. Mert az emberek, előítéleteik által, önmaguk zárják be magukat kellemetlen vagy éppen elviselhetetlen helyzetükbe.

Ugyanis amennyire igaz az, hogy az előítéleteket gondolati korlátozódás hozza létre, annyira igaz az is, hogy minden előítélet tovább korlátozza a gondolkodást. A szellemi öncsonkítás pedig állandósul. Az emberi dolgokban nincsenek egyirányú kapcsolatok, vagy egy okra visszavezethető helyzetek. Magatartásainkban pedig annyi minden fonódik össze, hogy az értelmezések irányát is bármikor meg lehet fordítani.

Az előítéletek átfogó önkorlátozását is mindegyiknek felett az biztosítja, hogy az igazságok ismerve közül csak az egyik (a közös elfogadottság) érvényesülhet bennük, a másik pedig (miszerint egy állítás igazsága attól függ, hogy a neki megfelelő közvetlen – egyéni és közös – cselekvés eredményei megfelelnek-e az állításnak) eleve semmibe vésztetik. Így nemcsak az ésszerű gondolkodás számára megengedhetetlen általánosítások, hanem a körkörös érvelések mindenféle formái is hitelt kaphatnak. Lehetséges tehát, hogy az, ami következmény, úgy jelenjen meg, mintha ok volna. Például olyan tevé-

kenységekért lehet a zsidókat megítélni, amelyekre éppen azok (az egyházi és világi hatalmak) kényszerítették, akik vádolják őket. Leggyakrabban mégis az történik, hogy a valóság valamely (feltételezett vagy valóságos) elemét általánosnak, esetleg egyetemesnek tekintik. Ami egy (vagy néhány) egyénre igaz, azt kiterjesztik az egész csoportra vagy közösségre. A következő torzítás aztán tulajdonságokká gyűrja át a magatartásokat, és természetből születettnek, örökletesnek kiáltja ki őket.

Elég egy cigányról tudni, hogy lopott, máris tolvajnak bélyegzik a cigányokat, vagyis minden cigányt, mondván, hogy ez benne van a vérükben. Hasonlóképpen elég egyetlen zsidóról tudni, hogy ismerve az üzleti élet minden csínyját és szabályát, túljárt más, járatlan ember eszén, és minden zsidót csalónak fognak mondani. Az ilyen jellegű hiteket az ellenpéldák végtelen sokasága sem tudja megintgatni. Mert mindazt, ami ellenük szól, kivételnek tekintik, ha ugyan nem olyasminnek, ami – úgy mond – erősíti a szabályt.

Az előítéletek általában annyira általános vagy homályos gondolatok szerint rendeződnek, hogy már ezért sem lehet őket ellenőrizni. Ilyen az a sokat szajkózott állítás, hogy „a zsidók kézben tartják a gazdaságot”. Ennek a mondatnak ugyanis mind a három eleme annyira elvont, hogy egyik sem jelöl semmit, aminek (ebben a formában) valóságértéke lehetne. Mindeniket át kellene formálni és meg kellene magyarázni ahhoz, hogy a mondatnak valami értelme lehessen. Következik ebből, hogy az ilyen állításoknak maga az előítélet a kizárólagos értelmük.

De hát az előítéletek törvényeit nem a valóság, hanem a hit diktálja.

Az előítéletek különben is azért tudnak, az értelmes gondolkodást kikapcsolva, magukba zárkózni, mert gondolati tartalmukat mindenki készen veszi át. Legnagyobb részük hosszú folyamatokban, ismétlődő összegeződések során alakult ki, és több generáció alatt vagy éppen évszázadok folyamán vált azzá a közös gondolati valósággá, aminek ma ismerjük. A hasonló egyéni magatartások összerendeződése könnyen létrejöhet, de különböző vagy éppen egymástól alapvetően eltérő magatartások csak hosszú átalakulásokban rendeződhetnek össze. Az előítéletek értelme is, jellege is sokféleképpen és többszörösen megváltozott az idők folyamán. És csak végül vált azzá, amit teljes joggal lehet előítéletnek nevezni.

Minthogy a zsidókkal szembeni ellenségesség vagy gyűlölet a legrégebb időkből hozott véleményekből vált előítéletté, ennek volt, minden változáson és átalakuláson keresztül, a leggazdagabb, de éppen így folyamatos múltja. Hogy milyen messziről jött, arra bizonyosságul szolgálhat annak az egyszerű lengyel parasztasszonynak a szava, aki nagy lelki nyugalommal mondta a televízió kamerája (tehát ország-világ) előtt, hogy azért nem szereti a zsidókat, mert istengyilkosok. Hiszen (úgy mond) ők feszítették kétezer évvel ezelőtt keresztre Jézus Krisztust. Ugyanezekről a réges-régi alapokról árulkodnak a valaha olyan híres oberammergaui passiójátékok is. És mind a két eset azt is mutatja, mekkora szerepet játszott a vallás és az egyház a gyűlölet fenntartásában.

A hosszú folytonosságot azonban nem egy, hanem két tényező biztosította. Az egyik a hatalom volt. A középkori zsidóüldözéseket az egyház vagy valamelyik király azért indította el, mert a zsidók nem voltak hajlandók megtérni és teljesen besorolódni egy olyan hatalom szolgálatába, amely mindenkit azonos életformára és gondolkodásmódra kényszerítve akart uralkodni. Az üldözés politikáját a hatalom azonban csak azért tudta megvalósítani, mert az alattvalók sokaságát is zavarta, hogy a zsidók, hitükkel együtt, kitarítottak az életüket szabályozó törvényeik mellett is, nem akartak keresztny szokások szerint élni, és beleolvadni a többség világába. Létük így nemcsak az emberek hitét sértette, hanem zavarta a közösségi szellem érvényesülését is. Ugyanis minden közösség azonosítást követel (a képzeletbeliek azonosulását). Mert ez az egység feltétele és a közös lét alapja. Úgy, ahogy másik feltétele a minden más közösségtől való elhatárolódás. A közösségeket végül is annyira meghatározza a kifelé irányuló tagadás és a befelé irányuló azonosulás, hogy nem tűrnek meg világukban semmi és senki idegent.

Hogy a közösségek saját rendjüket minden másénál jobbnak tartják, az csak megnyugtató önigazolás. De erre szükségük is van, mert semmi sem szolgálhatja olyan jól a védekező önfenntartást és a támadó terjeszkedést, mint a felsőbbség tudata. Akár úgy, hogy az kulturális marad (mint a görögöké volt a hellenizmusban), akár úgy, hogy a hatalmi és állami terjeszkedés szellemi megalapozása lesz (mint a Római Birodalom életében).

Mindez persze addig volt természetes (és általános), amíg léteztek valóságos közösségek. Egyes,

addig természetes magatartásrendszerek akkor alakultak át előítéletekké, amikor szétfoslottak a közösségi viszonyok, amikor az azonosság igényének helyét elfoglalta az azonosulás, amikor a felsőbb-ségérzések is átalakultak annak következtében, hogy alóluk ugyanúgy kicsúszott a (közös) talaj, mint ahogy kicsúszott volt az azonosságigény alól is. Egyes szellemi magatartások továbbá azért is alakultak át előítéletté, mert elvesztették általános érvényüket. Talán ennél is fontosabb volt azonban, hogy a felvilágosodással kibontakozó racionalizmus új szellemi követelmények uralmát hozta, aminek következtében nemcsak az ésszerű gondolkodás igénye szilárdult meg, hanem ez lett minden ítélet és vélemény érvényességének feltétele is. A kézen kapott ítéletek gondolkodás nélküli átvétele pedig ellentétbe került a természetessé vált új követelményekkel. Az előítélet fogalmát tehát csak ezeken az alapokon lehet jogosan használni. És csak olyan – közösségi alapjukat veszített – közös elképzelésekre, amelyek nem értelmes gondolkodásból, nem ismeretre és megértésre irányuló törekvésből, nem tapasztalatok feldolgozásából formálódtak.

Az előítéletek így nemcsak a modern kor termékei, hanem a modern társadalmi élet szerves részei is. Ami azt is jelenti, hogy létükkel a modern szellem két alapvető reményére: a humanizmus és a racionalizmus kiteljesedő győzelmének hitére cáfolnak rá. Igaz, nem abszolút módon, nem általában és nem elméleti szinten. Hanem annyiban, amennyiben láthatóvá teszik e két alapvető remény határait. Ezeket, mint általános határokat, a társadalmakat átfogó közös rendeződések módjaiban és a viszonyok alakulásában is fel lehet ismerni, de nehéz ezen a szinten és elméleti módon megmagyarázni. Viszont könnyű őket az előítéletekből gyakorlatilag, vagyis a mindennapi élet, a közvetlen emberi kapcsolatok szintjén megérteni.

A humanizmus elve szerint ugyanis minden egyén ember voltában egyenlő voltának közös tudata is győzni tud, sőt győznie kell. Bízni lehet abban, hogy az emberiséghez (a *homo sapiens*-fajhoz) tartozás azonossága szerint kialakulhat egy mindenkire magába foglaló közösségtudat is. Feltételezni lehet, hogy a „biológiai” közös valóság nemcsak elméleti tény, hogy nem marad a tényleges közös létet transzcendáló alap, hanem közös tudatként gyakorlati és hatékony összefogó formákat is létre tud hozni. Ez a humanizmus hisz abban, hogy az általános emberi valóság (azáltal, hogy az ember egye-

temességének tudata válik összefogó erővé) erősebb rendező tényező lesz, mint a megélt különbségek tudata.

Ebből az elméleti lehetőségből azonban semmi sem valósult meg. Az emberek életüket továbbra is csak részleges közösségekben tudják elképzelni. Ugyanakkor a viszonylag átfogó részleges formák képzeletbeliekké váltak. Az emberek pedig éppen ezekkel azonosulnak, és nemcsak hasonló azonosulást követelnek meg mindenkitől, hanem az ezzel együtt járó szilárd elhatárolódást is rá szeretnék kényszeríteni mindenkire. Ezt megkönnyíti az is, hogy az emberekben egyre erősödik a különbségek átérzett tudata, miközben mind kevésbé képesek létező rokonságaikat is figyelembe venni.

A racionalizmus is abszolutizált formájában cáfolódott meg: azáltal, hogy az előítéletek minden érvelésnek ellenállnak, hogy nincs olyan ésszerűség, amely ki tudná az emberi gondolkodásból szorítani őket. És azt is be kell látni, hogy az értelem még az emberi gondolkodás felett sem tud úrrá lenni: az emberi dolgokban mindig van valami, amit sem józan ésszel, sem tudományos racionalitással nem lehet megmagyarázni. Végére is:

*Több dolgok vannak földön és egen,
Horatio, mintsem bölcselmetek¹
Álmodni képes.²*

Tetszik, nem tetszik, az előítéletek létezését tudomásul kell venni. Belenyugodni már nehezebb. De nem is kell és nem is szabad. Mert csak addig lehet túrni őket, amíg törvényeik szerint magukba zártan léteznek, és így passzívak.

Tehát addig, amíg a frusztrációkból fakadó és a gyengeségeket kompenzáló egyéni érzések saját erejükből nem kapcsolódnak közvetlen kölcsönösségekbe. Addig, amíg a személyes frusztrációk csak közvetve éltetik az előítéleteket. Addig, amíg az előítéletek közös gondolatvilága személyes marad és az ellenségességek közvetlenül, csak személyek között bomlanak ki.

Igaz, hogy az előítéletek egyedi tartalmuk szerint nem tudják egymást kölcsönösen aktiválni, de az is igaz, hogy helyzetüket és érvényesülési módjukat (ezzel pedig értelmüket) meg lehet változtatni. Olyannyira, hogy a külső hatás olyasmit is ki tud alakítani, ami jellegük szerint, saját erőből sose jöhetne létre.

Az előítéletek jellegét és szerepét persze nem

akármilyen hatás tudja megváltoztatni. Egyszerű demagógia, politikai beszédek és más hasonlóak nem törnek meg az előítéletek magába zártságát. Viszont minden megváltozhat, ha az érzések lélekbeli részlegességét sikerül áttörni, ha az előítéletek gondolati tartalmát sikerül olyan közvetlen érzésekkel feltölteni, amelyek már össze tudják fogni az egyeneket, és közössé tudják tenni azt, ami addig passzívan élt bennük. Az érzelmi felhevítés leghatékonyabb módja, ha sikerül az előítéleteket mítoszok – mindent átfogó mítoszok – részévé tenni. Amihez nem magukat az előítéleteket kell megváltoztatni, hanem az előítéletek mögött élő általános érzéseket kell felszínre hozva felhasználni. Az előítéletek ezáltal olyan mítoszokba olvadnak bele, amelyek világszemlélethez hasonló általános magyarázattá szélesítik az előítéletek közös gondolati tartalmát, és így hatják át a személyiség egész világát. Ehhez azonban sokakat átfogó folyamatos propagandára van szükség. Hosszú ideig kell azon munkálkodni, hogy a létrejövő mítoszok az előítéletek gondolati kölcsönösségéből közös indulatokat alakíthassanak ki. De ha ez a folyamat elég általános, akkor az előítéletben hívők együtt olyan közös ideológiát formálhatnak ki, amely másokra is hat, és sokakat vonhat bűvöletébe. Ebből alakulhat ki olyan szélesedő folyamat, amely már minden más gondolatmód és elképzelésrendszer megnyilvánulási lehetőségét csökkenti, majd meg is szünteti. Az ideo-

lógivá szélesített előítéletet aztán a hatalom is fel tudja használni, akár úgy, hogy az előítélet híveinek közös erőszakára épülő hatalmi erőszakot egyetemessé és állandóvá teszi.

De az előítéletek mozgósításának más feltétele is van. Így szükség van arra, hogy az ideológiává szélesített elképzelések ne maradjanak szellemi magatartások, hanem cselekvéssé is váljanak. És ezt is csak kívülről lehet elérni. Megfelelő cselekvéseket kell szervezni, méghozzá nem úgy, ahogy a pogromokat szervezték. Ezek az erőszakrohamok ugyanis egyszeri tömeghisztériák voltak, amelyek csak részleges „akciókban” teljesedtek ki. A terrorcselekmények így nem tudtak hosszabb és szélesedő folyamat részeivé válni, a cselekvéssé váló magatartások pedig visszahulltak az előítéletek világába, amely megerősödött ugyan, de nem változtatta meg jellegét. Hogy ez megváltozzék, ahhoz a cselekvéseket állandó szervezés által folyamatossá, a tömegek uralmát pedig állandóvá kell tenni. Így jön létre az a légkör, amelyben a hatalom még az ellenállás csírázó alakulását is meg tudja akadályozni. Vagyis a totalitárius szellem az egész társadalmat át tudja már fogni.

JEGYZETEK

- 1 your philosophy
- 2 Hamlet: I. 5.

Bárdos B. Artúr

Auschwitzi törmelék

Föld.

Ég.

Alkony.

Keserű keverék.

Pörölg

vissza

hamuból gyúrt történelmed.

Közölg

magyarul a pozdorja-lét

nemzetközi üzenetét.

Föld.

Ég.

Mások teste körmödre ég.

Léket

vágsz a balál kapujába

torz kíváncsiságot végett

és kiderül: a rés – kevés.

Föld.

Ég.

Az életet törlesztő vég

dadogó súlyú ígéket

költ.

Aki érti – hosszan ballgat

s ha ölt,

patyolat szivűvé válik

állig

fegyverkező álmaiban.

Föld.

Ég.

Újra csattog a csőcselék.

Az utókor visszhangoz. Csend-

háborító talpával reccsen

a tört

koponyájú kövezetre.

Föld.

Ég.

Ki söpri el? Csak törmelék...

1997. november 18.